

Karolina Radłowska

ORCID: 0000-0003-4378-2615

Uniwersytet w Białymstoku

ETNICZNOŚĆ W POLSKICH MUZEACH – PRZYCZYNEK DO BADAŃ

ETHNICITY IN POLISH MUSEUMS – PRELIMINARY STUDY

| Abstrakt

Celem artykułu jest przybliżenie problematyki związanej z prezentacją kultur etnicznych w polskich muzeach. Zaprezentowane w nim zostaną różne typy ujęcia analizy etniczności, a także związane z nimi problemy, ograniczenia i wyzwania.

• Słowa kluczowe: muzeum, etniczność, edukacja międzykulturowa, wielokulturowość.

| Abstract

The aim of the article is to present the issues related to the presentation of ethnic cultures in Polish museums. It will present various types of analysis of this issue, as well as related problems, limitations and challenges.

• Keywords: museum, ethnicity, intercultural education, multiculturalism.

| Wstęp

Tematyka dotycząca obecności mniejszości etnicznych (narodowych) w polskich muzeach nie jest nadmiernie eksploatowanym problemem w literaturze.

Wątki te podejmowane są niemal wyłącznie przez same muzea i skupiają się na analizie posiadanych przez nie kolekcji i ich proveniencji¹. Prawie do dziś

¹ Jedną z pierwszych naukowych konferencji, celem której było zwrócenie uwagi na znajdujące się w polskich zbiorach muzealnych kolekcji grup „obcych” była ogólnopolska konferencja zorganizowana przez Centrum Kultury Romów w Tarnowie i Muzeum Okręgowe w Tarnowie pt. *Polska egzotyka w polskich muzeach*. W wydawnictwie pokonferencyjnym znalazły się opisy kolekcji poświęconej kulturom: żydowskiej, łemkowskiej, ukraińskiej, romskiej, tatarskiej, litewskiej, ormiańskiej i straoobrzędowej – por. *Polska egzotyka w polskich muzeach. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Centrum Kultury Romów w Tarnowie i Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 12 października 1998 r.*, (2000). Kolejnym wydarzeniem, o którym warto wspomnieć, była Ogólnopolska Konferencja Skansenowska zorganizowana w Opolu 28-30 września 2000 roku, poświęcona problematyce mniejszości narodowych i etnicznych w polskich muzeach na otwartym powietrzu. Por. „Biuletyn. Stowarzyszenie Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce”, (2000), nr 2. W 2005 roku Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie rozpoczęło cykl wystaw i konferencji poświęconych poszczególnym mniejszościom zamieszkującym Polskę, zakończonych wydawnictwami pokonferencyjnymi. W ich efekcie wydano publikacje poświęcone społeczności żydowskiej (*Żydzi na wsi polskiej: sesja naukowa. Szreniawa, 26-27 czerwca 2006*, W. Mielewczyk, U. Siekacz (red.), (2006)), łemkowskiej (*Łemkowie – historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa, 30 czerwca - 1 lipca 2007*, U. Siekacz (oprac. red.),, (2007)), tatarskiej (*Tatarzy – Historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa 26-27 czerwca 2009*, S. Chazbijewicz (red.), (2009)), białoruskiej (*Białorusini – historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa, 25-26 czerwca 2010*, J. Jurkiewicz (red.), (2010)), ukraińskiej (*Ukraińcy – historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa, 24-25 czerwca 2011*, A. Kijas (red.), (2011)), czeskiej (*Czesi – historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa, 24 czerwca 2012*, M. Jarnecki (red.), (2012)), niemieckiej (*Niemcy – historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa, 21-22 czerwca 2013*, S. Sierpowski (red.), (2013)), rosyjskiej (*Rosjanie – historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa, 27 czerwca 2013*, A. Kijas (red.), (2014)), słowackiej (*Słowacy – historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa, 12 czerwca 2015*, R. Stoliczna, Z. Kłodnicki (red.), (2015)) i ormiańskiej (*Ormianie – historia i kultura: sesja naukowa, Szreniawa, 24-25 czerwca 2017*, A.A. Zięba (red.), (2017)). Na osobną uwagę zasługuje „ankieta” redaktorów czasopisma „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej” dotycząca wyzwań stojących przed polskimi muzeami etnograficznymi w XX wieku. Wśród nadesłanych przez akademików i muzealników odpowiedzi wiele odnosiło się do wizerunku grup etnicznych we współczesnych muzeach, por. Ankieta czasopisma „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej” (2014), nr 1.

zupełnie pomijane są w nich kwestie związane z problemem niesymetrycznych, bo opartych na hierarchii i podporządkowaniu, relacji między grupami etnicznymi a instytucjami muzealnymi². Celem artykułu jest nakreślenie głównych osi problemów wynikających z tych stosunków oraz wypunktowanie największych wyzwań stojących dziś przed muzeami. Osnowę teoretyczną dla tych rozważań stanowić będzie paradygmat krytycznych studiów muzealnych, które zapoczątkowały istotny zwrot w postrzeganiu społecznej roli i znaczenia instytucji muzealnych.

Niniejszą analizę warto rozpocząć od przybliżenia tego, czym jest „muzeum”, jakie są jego funkcje i zadania, dla których zostaje ono powołane. W ogólnym ujęciu to instytucja ukierunkowana na gromadzenie, ochronę i udostępnianie materialnego, a od momentu pojawienia się muzeów typów narracyjnego, także niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. W polskim kontekście społeczno-kulturowym punktem wyjścia do takich rozważań staje się zazwyczaj prawna definicja „muzeum”, zawarta w ustawie o muzeach z roku 1996, określająca główne zadania i obszary działań tej instytucji. Definicja ta traktuje placówkę muzealną jako instytucję nienastawioną na zysk, której celem jest przede wszystkim opieka nad zabytkami, ich udostępnianie oraz upowszechnianie³. Ani jednak wspomniana ustawa,

² Na szczególną uwagę w tym względzie zasługuje zorganizowana w 2015 r. przez Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu konferencja naukowa pt. *Obraz mniejszości etnicznych. Kolekcje, wystawy, edukacja*. Referaty pokonferencyjne opublikowane zostały w VII tomie „Rocznika Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu” oraz specjalnym numerze „Muzealnictwa” (58) 2017, poświęconego działalności muzealnej w kontekście zróżnicowania kulturowego.

³ Zgodnie z nią Muzeum jest jednostką organizacyjną, nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest sprawowanie opieki nad zabytkami, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami, przez działania określone w art. 2, który precyzuje: „Muzeum realizuje cele określone w art. 1, w szczególności przez: 1) gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie, 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów, 3) przechowywanie gromadzonych zabytków, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób

ani jej znowelizowana wersja z 2007 roku⁴ nie zawierają odniesień do celów określonych w niej działań, jak i samego charakteru instytucji muzealnej. Mirosław Borusiewicz, dokonując porównania polskiej definicji „muzeum” z jej europejskimi odpowiednikami, odnotowuje brak w niej nadrzędnego celu przyświecającego wymienionym tam działaniom. „Nie ma [w niej] tego, co w innych definicjach ujmowane jest jako edukacja, dobro społeczne, rozwój społeczny, a w końcu studia i rozrywka” (Borusiewicz 2012: 88). Dalej, zestawiając powyższą definicję z formułą przyjętą przez Międzynarodową Radę Muzeów ICOM/UNESCO, zgodnie z którą „Muzeum jest instytucją trwałą, o charakterze niedochodowym, służącą społeczeństwu i jego rozwojowi, dostępną publicznie, która prowadzi badania nad świadectwem ludzkiej działalności i otoczenia człowieka, gromadzi zbiory, konserwuje je i zabezpiecza, udostępnia je i wystawia, prowadzi działalność edukacyjną i służy rozrywce”⁵, dostrzega, że jedyna zbieżność między nimi odnosi się do traktowania muzeum jako instytucji niedochodowej. Pozwala to na wyciągnięcie mało optymistycznego wniosku, że społeczny aspekt funkcjonowania muzeum zupełnie nie znajduje uznania w polskim ustawodawstwie (tamże: 89-90).

dostępny do celów naukowych, 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie zabytków archeologicznych nieruchomych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody, 5) urządzenie wystaw, 6) organizowanie badań i ekspedycji naukowych, w tym archeologicznych, 7) prowadzenie działalności edukacyjnej, 8) udostępnianie zbiorów dla celów edukacyjnych, 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i gromadzonych informacji, 10) prowadzenie działalności wydawniczej. Dz.U. z 1997 r. Nr 5, poz. 24.

⁴ Zawarta tam definicja mówi, że: „muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów. Ustawa o muzeach z dnia 29 czerwca 2007 roku (Dz.U. z 2007 r. Nr 136, poz. 956).

⁵ ICOM Statutes, adopted by the 22nd General Assembly (Vienna, Austria, 24 August 2007), Tłumaczenie za: M. Borusiewicz, (2012), *Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum*, Kraków, s. 64.

Stąd, zdaniem Doroty Folgi-Januszewskiej, przemiany, jakie zaszły w ostatnich latach w muzealnictwie, sprawiają, że współczesne definicje muzeum, będące wytworami muzeologii XIX i XX wieku, muszą zacząć uwzględniać nowe realia, w których funkcjonują te placówki (Folga-Januszewska 2008: 200; 2009: 18).

Istotną cezurą dla muzealnictwa okazały się lata dziewięćdziesiąte XX wieku, kiedy to wobec nasilającej się krytyki wobec muzeów, jako instytucji zamkniętych na problemy współczesnych społeczeństw, narodził się krytyczny nurt określony mianem „Nowej muzeologii”. Jego początek wiązało się z osobą Petera Vergo oraz wydaną w 1989 roku pod redakcją tego autora antologią *The New Museology*, w której nakreślone zostały nowe zadania stojące przed muzeami. Wśród postulatów krytycznych studiów muzealnych znalazły się m.in. konieczność zaangażowania się muzeów w działalność o charakterze społecznym, w tym lokalnym, a także wprowadzenie konkretnych rozwiązań w strukturze tych instytucji i ich praktykach związanych z gromadzeniem, wystawiennictwem czy działalnością edukacyjną. Pod względem reformy struktury organizacyjnej muzeum zaakceptowano wywodzącą się z koncepcji „Nowej muzeologii” ideę ścisłej współpracy między wszystkimi działami muzeum, od kuratorów, przez konserwatorów, po dział edukacyjny, co pozwalało na bardziej efektywną koordynację działań podczas planowania i organizacji wystaw. Wśród zadań kuratorów muzealnych zwrócono większą uwagę nie tyle na stymulowanie rozwoju ich indywidualnych zainteresowań, ile na związek organizowanych przez nich wystaw z oczekiwaniami publiczności. Podkreślono także znaczenie tych pracowników, z którymi widzowie bezpośrednio się spotykają, a więc przewodników czy pracowników działu informacji, gdyż to ich kompetencje wpływają w dużej mierze na postrzeganie muzeum przez społeczeństwo. Działy edukacyjne miały zaprzestać rozpowszechniania wyłącznie standardowych informacji o zbiorach muzeów w guście tradycyjnej historii sztuki i informować widzów w sposób bardziej liberalny i krytyczny o swoich kolekcjach. „Nowa muzeologia” postulowała także porzucenie modelu wystawy, której towarzyszy wyczerpujący komentarz, niepozostawiający miejsca na indywidualną refleksję. Zamiast zamkniętej narracji, muzealna wystawa powinna raczej

pokazywać problemy i stawiać pytania. Ekspozowanie obiektu nie może wystarczyć – należy pokazać, w jaki sposób i dla kogo powstał, kto był jego twórcą i w jaki sposób może być postrzegany przez współczesnego widza (Szczerski 2005: 340-341).

Szczególną zasługą „Nowego muzealnictwa” było także zwrócenie uwagi na fakt, że muzea nie są instytucjami neutralnymi światopoglądowo, lecz uwikłanymi politycznie i kulturowo, narzędziami sprawowania władzy. *Vergo* – jak zauważa Andrzej Szczerski – „zwrócił uwagę, że obok tych powszechnie akceptowanych funkcji muzeum, były one także instytucjami, które poprzez sam fakt kolekcjonowania takich, a nie innych obiektów posiadały wymiar polityczny, ideologiczny, estetyczny. To muzeum decydowało, jakie obiekty definiują określoną kulturę i dlaczego warto przechowywać je dla potomności, określało kryteria piękna i historycznego znaczenia” (tamże: 336). Jak perorował polski orędownik tego nurtu Piotr Piotrowski: „Studia te kładą więc nacisk na analizę praktyk muzealnych, odkrywając grę rozmaitych sił politycznych, ideologicznych i ekonomicznych, ukrytych pod powierzchnią rzekomej apolityczności estetyki, kontemplacji i doświadczenia dzieła, rzekomo obiektywnej narracji historyczno-artystycznej budowanej przez muzealne galerie” (Piotrowski 2010: 13-14).

Mimo współczesnej krytyki, zarzucającej temu nurtowi m.in. nadmierną *disneyizację* będącą efektem sprostania komercyjnym oczekiwaniom muzealnego odbiorcy, niewątpliwą zasługą „Nowego muzealnictwa” było obnażenie polityczno-kulturowego uwikłania muzeów oraz zwrócenie uwagi na ich znaczenie w rozwiązywaniu ważnych problemów, wskazując tym samym, że palcówki te stanowić mogą istotną przestrzeń dla realizacji zaleceń dialogu społecznego (Pagel 2013: 94).

| Muzea wobec zróżnicowania kulturowego świata

Edukacja międzykulturowa i wielokulturowość stają się dziś pojęciami niezwykle nośnymi zarówno w edukacji formalnej, jak i nieformalnej (Czarniejewska 2013; Górak-Sosnowska 2012: 51; Melosik 2007; Nikitorowicz

2009). Wydają się stanowić odpowiedź na problemy współczesnego świata związane z „problemem uchodźczym”, integracją imigrantów i wzrostem antagonizmów społecznych. Zdaniem Wojciecha Burszty o **międzykulturowości** możemy mówić jednak dopiero wtedy, gdy mamy do czynienia z wielokulturowością i to, jak twierdzi badacz, we wszystkich trzech znaczeniach występowania tego pojęcia. „Pierwszy z nich dotyczy wielokulturowości jako faktu empirycznego: chodzi o stwierdzenie w danym społeczeństwie widocznego zróżnicowania kulturowego, istnienia odrębnych grup etnicznych i religijnych. Po drugie, może chodzić o wielokulturowość na poziomie świadomości społecznej, przejawiającą się w istnieniu wielorakich norm społecznych, aprobujących i regulujących przejawianie się wielokulturowości na poziomie pierwszym. Mamy wreszcie poziom trzeci, na którym wielokulturowość przyjmuje postać ideologii multikulturalizmu” (Burszta 2008: 20-21). J. Dolińska i K. Makaro te trzy wymienione znaczenia określają mianem: **poziomu realnego zróżnicowania**, **poziomu świadomościowego** oraz **poziomu politycznego**, uzupełniając je dodatkowo o czwarty **poziom marketingowy**, odnoszący się do wykorzystywania pojęcia wielokulturowości do celów rynkowych (Dolińska i Makaro 2012). Jak trafnie bowiem zauważa Anna Pasięka: „»Wielokulturowe« może być dziś w Polsce wszystko, albowiem wielokulturowość jest w modzie i bardzo dobrze się sprzedaje. Wielokulturowe wsie i miasteczka goszczą wielokulturowe festiwale i wielokulturowe jarmarki, na których serwowane są potrawy dowodzące dawnej wielokulturowości regionu” (Pasięka 2013: 130). Andrzej Sadowski zastrzega jednak, by w żadnym razie **społeczeństwa wielokulturowego** nie utożsamiać ze **społeczeństwem zróżnicowanym kulturowo**. „(...) wielokulturowość nie służy do oznaczenia wyłącznie zjawiska (faktu) współwystępowania w określonym społeczeństwie dwóch lub liczniejszych zbiorowości (grup) wyposażanych w autonomiczne lub odrębne kultury. Wówczas istnieje bowiem co najwyżej zróżnicowanie kulturowe. Wielokulturowość służy do oznaczenia czegoś zasadniczo innego, nowego. Oznacza, że w społeczeństwie zróżnicowanym kulturowo na gruncie długotrwałych i trwałych kontaktów międzykulturowych (odbywających się w sposób żywiołowy, jak i stymulowany), najczęściej w ramach wspólnego obywatelstwa, nastąpiła tak

dalece zaawansowana integracja społeczno-kulturowa, że wytworzyło się jakościowe nowe społeczeństwo wielu kultur, zdolne do realizacji wspólnych celów” (Sadowski 2012: 49-50). Niniejszy punkt widzenia wpisuje się w szerszą koncepcję badacza dotyczącą konstruowania się **społeczeństwa wielokulturowego**, przybierającego postać procesu przebiegającego od społeczeństwa zróżnicowanego kulturowo, przez **pluralizm kulturowy** do wielokulturowości.

Jednym z istotnych aspektów społeczeństwa zróżnicowanego kulturowo jest stosunek państwa do dziedzictwa kulturowego zamieszkujących go grup etnicznych, którego zadania powinny koncentrować się zarówno na wspieraniu różnorodności, jak i podejmowaniu działań przygotowujących do międzykulturowego współżycia (Sadowski 2019: 126). Sposobem do ich osiągnięcia jest bez wątpienia **edukacja międzykulturowa**, kształtująca postawy otwartości na dialog i wymianę kulturową, przeciwstawiająca się stereotypom i uświadamiająca złożoność kulturowych tożsamości (Morżoł 2011: 24; Nikitorowicz 2009: 279). Jak twierdzi jeden z czołowych teoretyków tego zagadnienia Tadeusz Lewowicki, ten rodzaj edukacji „sprzyja [także] poznawaniu, rozumieniu, akceptowaniu różnych kultur i tworzących je ludzi. Co więcej – przygotowuje do współpracy i wzajemnego korzystania z dorobku ludzi różnych ras, narodowości, wyznań, kultur” (Lewowicki 2002: 17).

Powyższe skłania do zastanowienia się, jak dalece placówki muzealne są w stanie sprostać tym oczekiwaniom? Przykłady nie tylko Australii, Kanady, które wdrożyły zasady polityki wielokulturowości, ale także postkolonialnych krajów Europy Zachodniej zmagających się z problemem imigracji pokazują szereg dobrych praktyk w tym zakresie (King 1992; Waton, Paradies i Mansouri 2006; Santi 2017). Tym samym, jak konkluduje Margherita Sani, „(...) można postawić wiele pytań odnośnie słuszności obciążania muzeów taką odpowiedzialnością. Można zastanowić się nad tym, czy takie działanie znacznie przekracza granice ich funkcjonowania, a przyznanie funkcji społecznej nadaje zbyt znaczącą rolę w porównaniu z tradycyjnymi zadaniami, jakie wypełniają muzea, takimi jak konserwacja obiektów czy funkcja edukacyjna. Dyskusja ta wydaje się jednak być już zdezaktualizowana” (Sani 2018: 90).

| Kultury etniczne w muzeach

Analizując relacje mniejszość – większość w przestrzeni muzealnej trudno, już na samym początku, nie dostrzec swoistej dychotomii w rozbieżnościach między celami przyświecającymi przedstawicielom grupy mniejszościowej a muzeum. Pomijając fakt, że tematyka etniczna podejmowana przez instytucje muzealne była i pozostaje uwarunkowana politycznie, uwzględnianiu jej towarzyszy również chęć zaprezentowania obrazu kultury mniejszościowej we własnym środowisku (Bartosz 1993: 79), potrzeba uatrakcyjnienia oferty, a w efekcie następuje wzrost frekwencyjny. Z punktu widzenia grupy mniejszościowej wspomniane aspekty przestają mieć jakiegokolwiek znaczenie. Na pierwszy plan wysuwa się tu bowiem potrzeba związana z manifestowaniem własnej tożsamości, integracja członków danej grupy oraz budowanie pożądanego wizerunku własnej społeczności wśród społeczeństwa większościowego. Ów „pożądany” obraz na ogół nie idzie jednak w parze z formułą przyjmowaną przez muzeum, w której poszczególne kultury mniejszościowe prezentowane są z punktu widzenia interesu grupy większościowej. Wiąże się to z „wpisywaniem” problematyki etnicznej w narodową narrację historyczną (kanon narodowy), co służy podkreślaniu homogenicznej wspólnoty narodowej. „Muzea – pisze Piotrowski – mają tendencję do absolutyzowania i obiektywizowania zarówno narracji historycznej, jak i wartości artystycznych, czego przejawem jest kanon. Ten zaś nie jest dany, obiektywny; on jest konstytuowany, a konstrukcja ta często skrywa określone preferencje ideologiczne” (Piotrowski 2012: 14). Stąd też, dziedzictwo kulturowe danej grupy prezentowane jest przez muzea wyłącznie w kontekście jej przeszłości.

Zważywszy na fakt, że ani Ustawa o muzeach, ani Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym nie zawierają unormowań dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego grup mniejszościowych, nie powinno dziwić, że rola i znaczenie muzeum dla społeczności etnicznych, zwłaszcza tych pozbawionych własnych instytucji muzealnych, jest nie do przecenienia. Wystawy muzealne, poza wspomnianą powyżej przestrzenią służącą do manifestowania własnej odrębności etnicznej oraz promocji własnej kultury, pełnią funkcję „nośników pamięci” (Kula 2002: 7). Wszak

jednym z elementów konstytuujących istnienie grup etnicznych, jak i warunkiem ich trwałego funkcjonowania oraz zmian jest stale podtrzymywana, utrwalana i przypominana pamięć grupy (Golka 2009: 8-10). Przy czym, co należy podkreślić, nie musi być ona zespołem zapamiętanych wydarzeń, „jest raczej zespołem instynktów, odczuć, oczekiwań, wzorów emocji i zachowań, poczucia rzeczywistości, zespołem historii dla jednostek i dla ogółu pomagających w przetrwaniu” (Novak 1985: 98). Dlatego też prezentacja dziedzictwa kulturowego własnej grupy, z punktu widzenia jej interesu i w odwrotności do tego, jak realizuje to instytucja muzealna, musi uwzględniać perspektywę zarówno przeszłości, teraźniejszości, jak i przyszłości.

Problematyka dotycząca tematyki etnicznej w polskich muzeach może być analizowana przynajmniej z trzech perspektyw: **normatywnej, esencjonalnej i partycypacyjnej**.

Podejście normatywne odnosi się do analizy tematyki kultur mniejszościowych z punktu widzenia jej występowania w dokumentach konstytuujących istnienie muzeów (statuty, regulaminy). Rafał Gołat wskazuje na przynajmniej cztery rodzaje możliwych do zaistnienia sytuacji, wyróżniając: 1. Muzea, dla których działalność w zakresie podejmowania problematyki etnicznej stanowi główny cel statutowy (mowa tu szczególnie o muzeach prywatnych); 2. Muzea, dla których problematyka mniejszościowa jest istotnym zakresem ich aktywności, choć nie stanowi przeważającego obszaru aktywności statutowej (głównie muzea oddziałowe specjalizujące się w działalności poświęconej określonej mniejszości); 3. Muzea, których działalność statutowa nie odnosi się do problematyki dziedzictwa kulturalnego określonych mniejszości, ale które mogą w mniejszym lub większym zakresie problematykę taką w swojej działalności uwzględnić (muzea historyczne, działające w miastach, zamieszkałych dawniej lub obecnie przez określone grupy mniejszościowe); 4. Muzea, które ze względu na przedmiot swojej działalności nie mają żadnego przełożenia na problematykę mniejszości (muzea specjalistyczne) (Gołat 2017: 19-23).

Zgola zupełnie inną perspektywą jest **podejście esencjonalne**, skupiające się na sposobach prezentacji kultur mniejszościowych poprzez przegląd poszczególnych działań/zadań muzealnych wynikających z Ustawy. Analiza ta pozwala na uwzględnienie polityki muzeum dotyczącej kolekcjonowa-

nia obiektów o proveniencji etnicznej, sposobów prezentowania tematyki etnicznej na wystawach, a także form jej upowszechniania i promocji ze szczególnym uwzględnieniem działań edukacyjnych. Wśród współcześnie przywoływanych problemów, które pojawiają się przy przyjęciu tego kryterium analizy, są zagadnienia związane z etnicyzacją zbiorów muzealnych (Jełowicki 2017), z poszerzaniem kolekcji kultur etnicznych o współczesne artefakty⁶ (Barański 2014: 18), kwestiami związanymi z realizacją działań edukacyjnych ukierunkowanych do dzieci i młodzieży, promujących „wielokulturowość” (Nadolska-Styczyńska 2005: 195-203), czy wreszcie problemem metodologicznym towarzyszącym realizacji wystaw poruszających problematykę etniczną (Olszewski 2016: 7)⁷.

⁶ Każde muzeum posiada swą specyfikę, określoną poprzez zakres i charakter posiadanych kolekcji, na przykład zbiory bałkańskie w warszawskim Państwowym Muzeum Etnograficznym, czy huculskie w krakowskim Muzeum Etnograficznym. (...) Nie można jednak poprzestać na aktualnych zasobach, lecz należy poszerzać tę czy inną kolekcję o nowe artefakty, co pozwala na utrzymanie pewnej ciągłości i rozwoju (...). Aspekt ten godzien jest szczególnej uwagi, gdyż te i podobne liczne kolekcje muzeów etnograficznych (antropologicznych) nie są z różnych powodów uzupełniane. Tymczasem ważne byłoby tutaj nawiązanie na przykład do wspomnianych ponadstuletnich zbiorów huculskich, jeśli chodzi o muzeum krakowskie, uzupełnienie ich o artefakty współczesne, pochodzące z tamtego regionu kulturowego. Przykład ostatni służy zarazem wskazaniu potrzeby ponownego wyjścia w potencjalnie znany już teren. Czasem wiedza o nim dotyczy czasu dosyć odległego, była udziałem nieżyjących już kolekcjonerów i eksploratorów. Być może jednak działanie takie jest tym bardziej godne podjęcia z powodów tyleż poznawczych, co historycznych czy tożsamościowych – jeśli ta ostatnia kategoria może służyć za jakość oddającą „oblicze” danego muzeum. Niezwykle cennym efektem takiej formy kontynuacji kolekcji byłby uzyskany obraz kultury lub jej części w wymiarze historycznym, ukazujący pokłady jej trwałości i ciągłości, lecz i oczywiście w takim przypadku zmiany. Perspektywa ta pozwoliłaby również na uchwycenie różnych kontekstów, wpływów, zjawisk synkretycznych, dyfuzji, opadów kulturowych, które miały/mają miejsce z udziałem kultury reprezentowanej przez daną kolekcję. Por. J. Barański, (2014), *Polskie muzea etnograficzne w XXI wieku*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, nr 1, s. 18, <http://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2014/08/Baranski.pdf>, [dostęp: 18 stycznia 2010].

⁷ Wojciech Olszewski zwraca uwagę, że z prezentacją kultur etnicznych związane są dwa kluczowe dla muzealnika problemy natury etycznej i metodologicznej.

Jeszcze inną płaszczyzną do rozważań nad relacjami między etnicznością a muzeum jest **podejście partycypacyjne**, stawiające za przedmiot analiz stopień zaangażowania grup etnicznych w działania tych placówek. Wskazuje ono na stopień realizacji przez muzeum założeń edukacji międzykulturowej, a tym samym poziom jego demokratyzacji. Bliższe przyjrzenie się sposobom włączania grup etnicznych w zakres działań muzealnych pozwala na wyróżnienie dwóch, prezentujących jakościowo odmienne przykłady partycypacji, modeli **ekskluzywnego i inkluzywnego**.

Pod pojęciem **ekskluzji** rozumiem takie działania, w których dziedzictwo kulturowe grupy mniejszościowej przyjmuje charakter ukierunkowany na podkreślenia różnic między grupą mniejszościową a większością. Widać to szczególnie na przykładzie realizowanych wystaw. Ta pozorna prezentacja „obiektywnej” wiedzy, dotycząca przede wszystkim grup autochtonicznych, w istocie skoncentrowana na podkreślaniu ich odrębności i egzotyki, nie rzadko w kontekście spuścizny historycznej „wielokulturowej” Polski, w efekcie prowadzi do jej „gettoizacji”, stwarzając złudzenie, jakoby funkcjonowała poza nawiasem całego społeczeństwa. Jest to zatem taka forma modelu partycypacyjnego, w której rolę dominującą przejmuje placówka muzealna. Formy prezentacji dziedzictwa kulturowego grupy mniejszościowej przyjmują tu

Wiążą się one z pozorną „obiektywnością” przekazu muzealnego. Sposób prezentacji tematyki etnicznej na wystawie nie może być obiektywny, bo zawsze odzwierciedlać będzie tożsamość kulturową jej autora i patronującej mu instytucji. Przekaz muzealny zawsze będzie pewnym zafalszowaniem rzeczywistości i to nie tylko z powodu ułomności samego przekazu muzealnego, nie tylko z powodu ograniczeń poznawczych, lecz także z powodu celowych działań muzealnika, wynikających z przyświecającego mu systemu wartości. (...) Nie ma wątpliwości, że inaczej wystawę na temat np. dziejów i kultury Cyganów w Europie Środkowej zrobi Niemiec, Czech, Słowak, Węgier, Polak czy Cygan, a w tym ostatnim przypadku – inaczej zrobi ją, np. przedstawiciel Sinti, Lowarów, Kełderaszów lub członek jednej ze środkowo-europejskich grup Roma – Sasytka, Chaładytka czy Polska Roma). Etnolog postuluje zatem by każdorazowo podawać do publicznej wiadomości informacje o tożsamości kulturowej jej autora. W innym razie, jak twierdzi, będzie to intelektualne oszustwo i próba manipulacji opinią zwiedzających. Por. W. Olszewski, (2016), *Przekaz muzealny w kontekście teorii tożsamości i relacji międzykulturowych*, „Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu”, T. VII, s. 7-9.

charakter ukierunkowany na podkreślenia różnic między grupą mniejszościową a większością. Podejście to zdecydowanie bardziej wspierają zatem postawę „bycia obok siebie”, podczas gdy „edukacja międzykulturowa służy do udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak żyć, aktywnie współdziałać z innymi zbiorowościami kulturowymi” (Sadowski 2019: 151), czyli jak żyć „ze sobą”.

Drugi z modeli obejmuje z kolei działania ukierunkowane na integrację. Może on być skierowany zarówno do grup autochtonicznych, jak i imigrantów. W przypadku grup etnicznych oznacza on uwzględnienie punktu widzenia mniejszości w realizacji narracji ekspozycyjnej. Ważne by realizowane wystawy, podejmujące tematy związane z historią i kulturą określonych społeczności, uwzględniały ich relacje z grupą większością, nie pomijając tematów trudnych. Model inkluzyjny zdaje się także przydatny przy realizacji zajęć edukacyjnych towarzyszących wspomnianym wystawom. Realizowane działania koncentrować się tu powinny na reinterpretacji dziedzictwa kulturowego poprzez nadawanie mu nowych znaczeń i stawianie trudnych pytań. Dotyczyć one mogą m.in. ponownej interpretacji kolekcji. „Aby otworzyć się na nowe perspektywy – pisze Margherita Sani – zwiedzających często zachęca się do przedstawienia ich własnej historii w zakresie narracji przygotowanej przez muzeum. (...) Muzea pragnące przyjąć międzykulturową strategię działania i w odniesieniu do niej prezentować swoje zbiory, powinny ponownie przeanalizować posiadane kolekcje pod kątem różnych punktów widzenia oraz w końcowej ocenie uwzględnić opinie jednostek i grup społecznych” (Sani 2018: 85-86). Celem powyższych działań jest dwukierunkowa integracja zmuszająca obie strony do autorefleksji nad wspólnym dziedzictwem kulturowym. W tak rozumianym modelu nie tylko realizowane są założenia edukacji międzykulturowej i dialogu, ale również traktuje się jako nieustanny proces.

| Wnioski

Celem niniejszego artykułu było ukazanie problematyki związanej z funkcjonowaniem w przestrzeni muzealnej kultur etnicznych. Zaprezentowane zostały w nim różne ujęcia analizy etniczności w muzeach, z wypunktowaniem

ich ograniczeń, a w niektórych przypadkach również z ukazaniem sposobów ich przewyżczenia. Z całą pewnością zaproponowane podejście partycypacyjne stanowi najużyteczniejszą perspektywę analizy tych relacji. Trudno też nie zauważyć istnienia związku pomiędzy wyróżnionymi w jego obrębie modelami a koncepcją konstruowania się społeczeństwa wielokulturowego. Podczas gdy działania zmierzające do uwypuklenia różnic wpisują się w cechy edukacji charakterystycznej dla społeczeństwa zróżnicowanego kulturowo, formy ukierunkowane na integrację zbliżają ku społeczeństwu pluralistycznemu. Społeczeństwu, „w którym dominująca grupa kulturowa zorganizowana w państwo wyraża przyzwolenie na rozwój w zasadzie wszystkich kultur mniejszościowych i stwarza warunki instytucjonalne do ich partnerskiego rozwoju według zasady wolności i równości” (Sadowski 2013: 18).

| BIBLIOGRAFIA

1. Barański J., (2014), *Polskie muzea etnograficzne w XXI wieku*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, nr 1, <http://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2014/08/Baranski.pdf>, [dostęp: 18 stycznia 2010].
2. Bartosz A., (1993), *Polska egzotyka w polskich muzeach. Zamieszkałe w Polsce obce grupy etniczne i etnograficzne jako temat ekspozycji muzealnej*, „Śląskie Prace Etnograficzne”, nr 2.
3. Borusiewicz M., (2012), *Nauka czy rozrywka? Nowa muzeologia w europejskich definicjach muzeum*, Kraków, Universitas.
4. Burszta W.J., (2008), *Od wielokulturowości do międzykulturowości: z monokulturą w tle*, „Kultura Współczesna”, nr 2.
5. Czarniejewska I., (2013), *Edukacja wielokulturowa. Działania podejmowane w Polsce*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe UMK.
6. Dolińska K., Makaro J., (2012), *Wielokulturowość Europy Środkowo-Wschodniej. Kilka metodologicznych uwag o definiowaniu i badaniu zjawiska*, „Sprawy Narodowościowe”, nr 40.
7. Folga-Januszewska D., (2008), *Muzeum: definicja i pojęcie. Czym jest muzeum dzisiaj?*, „Muzealnictwo”, nr 49.
8. Folga-Januszewska D., (2009), *Muzea w Polsce 1989-2008*, „Muzealnictwo”, nr 50.

9. Golat R., (2017), *Problematyka mniejszości w działalności muzeów (aspekty prawne)*, „Muzealnictwo”, nr 58.
10. Golka M., (2009), *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
11. Jełowicki A., (2017), *Etnicyzowanie przedmiotów i jego skutki. O roli ukraińskich zbiorów etnograficznych w Polsce*, „Muzealnictwo”, nr 58.
12. Kasprzyk D., (2016), *Idea wielokulturowości – jej warianty, dobrodziejstwa i ograniczenia. Rozważania nie tylko o muzeach*, „Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu”, T. VII.
13. King E. W., (1992), *Using Museums for more Effective Teaching of Ethnic Relation*, „Teaching Sociology”, T. 20.
14. Kula M., (2002), *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa, Wydawnictwo DiG.
15. Lewowicki T., (2002), *Wprowadzenie*, [w:] T. Lewowicki (red.), *Edukacja międzykulturowa w Polsce i na świecie*, Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
16. Morzół I., (2011), *Uczyć się żyć razem w zróżnicowanym kulturowo świecie*, Biuletyn UNESCO.
17. *Muzea i uczenie się przez całe życie – podręcznik europejski*, (2013), J. Pagel (red.), Warszawa, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów.
18. Nadolska-Styczyńska A., (2005), *A może wielokulturowość? Kilka uwag o zakresach dydaktyki muzealnej*, [w:] A. Nadolska-Styczyńska (red.), *Zagrożenie tożsamości? Problematyka globalizacji w zainteresowaniach polskiej antropologii*, Wrocław-Łódź, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Łódzki.
19. Nikitorowicz J., (2009), *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
20. Novak M., (1985), *Przebudzenie etniczne Ameryki*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy.
21. Olszewski W., (2016), *Przekaz muzealny w kontekście teorii tożsamości i relacji międzykulturowych*, „Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu”, t. 7.
22. Pasięka A., (2013), *Wielokulturowość po polsku. O polityce wielokulturowości jako mechanizmie umacniania polskości*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3.
23. Piotrowski P., (2010), *Muzeum krytyczne*, Poznań, Dom Wydawniczy Rebis.
24. Sadowski A., (2012), *Konstruowanie regionalnego społeczeństwa wielokulturowego ze szczególnym uwzględnieniem województwa podlaskiego*, [w:] A. Pawłowska, Z. Rykiel (red.), *Region i regionalizm w socjologii i politologii*, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

25. Sadowski A., (2013), *Konstruowanie społeczeństwa pluralistycznego jako rozwiązywanie sprzeczności pomiędzy różnorodnością a wspólnotą*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, T. XXII.
26. Sadowski A., (2019), *Społeczeństwo wielokulturowe z perspektywy pogranicza*, Kraków, Zakład Wydawniczy Nomos.
27. Sani M., (2017), *Muzea, migracje i zróżnicowanie kulturowe – zalecenia dla muzeów*, „Muzealnictwo”, nr 58.
28. Szczerski A., (2005), *Kontekst, edukacja, publiczność – muzeum z perspektywy „Nowej muzeologii”*, [w:] M. Popczyk (red.), *Muzeum sztuki. Antologia*, Kraków, Universitas.
29. Vergo P., (2005), *Milczący obiekt*, A. Łyda (tłum.), [w:] M. Popczyk (red.), *Muzeum sztuki. Antologia*, Kraków, Universitas.
30. Waton J., Paradies Y., Mansouri F., (2016), *Towards reflexive ethnicity: Museums as sites of intercultural encounter*, „British Educational Research Journal”, nr 5(52).